

Відгук

про дисертацію Коткової Людмили Іванівни «Ідіолект Володимира Винниченка: лексико-фразеологічні та стилістичні складники», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (Ніжин, 2017, 247 с.)

В українській лінгвостилістиці обмеження дослідницької практики рівневим виміром стилів – функціональних чи індивідуальних – тривало недовго. Відхід від структуралістських підходів до текстів був спровокований пошуком отої мовної особистості, що визначив антропоцентричний підхід. Увага до індивідуального в мовостілях письменників позначена у працях 50-70-их рр. ХХ ст. І хоч ще довго з підручника до підручника, від видання до видання переходило піднесене до рангу класичного визначення стилю В. В. Виноградова, але в українській теорії стилю одночасно наголошували, що *це не тільки лад слів, а й певний лад думок, їх логіка, взаємовідношення слів і думки* (Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / за заг. ред. І. К. Білодїда. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 23). Тож як на етапі становлення теорії й методології лінгвостилїстики, так і понинї актуальний акцент на способї мовомислення письменника, вербалїзаторах його мовної естетики та фїлософії творчої практики. У зв'язку з цим їмонує один із фрагментів дисертації Людмили Іванівни Коткової: «Особливо актуальними стали проблеми, пов'язані з місцем і статусом людини не лише в соціумі, а й у її мові. «Людина в мові» (за Е. Бенвенїстом) об'єктивується насамперед на лексичному та фразеологічному рівнях, що сприяє виникненню антропоцентричної лексикології, антропоцентричної фразеології..» (С. 53).

Знову ж таки, антропоцентризм у лінгвостилїстиці актуалїзував і далї стимулює інтеграцію понять гуманїтаристики – насамперед соціолінгвїстики, діалектології, а також сумїжних фїлософії, когнітивїстики, культурології, політології, психології, медїєвїстики. Це стимулює і розвиток інтерпретативних підходів. Отож, «мова письменника N» – це нинї не реєстр

лексико-фразеологічних і граматичних, експресивно-образних одиниць, що змінюють одні одних у вертикалі історії, а система, якою «диригує» мовна особистість. Тому й інтерпретація історії мови як історії стилів функціональних та індивідуальних змінила термінологічний апарат дослідження, а лінгвостилістика дала можливість урахувати в цьому складному й цікавому механізмі часово-просторового життя мови ще світоглядні та лінгвокультурологічні орієнтири.

Тому цілком згодні з авторкою рецензованого тексту дисертації, що її робота, виконана на матеріалі прозового, драматургійного доробку та щоденникових записів Володимира Винниченка, виявляє домінанти і константи мовної картини світу митця, а також функціонально-стилістичні особливості ментально-лінгвального комплексу письменника та експресивного потенціалу його мовомислення. Це й актуалізує мову його творів у діяхронії мовно-естетичних ціннісних парадигм, історичної стилістики.

Дисертантка, як засвідчив перший розділ дослідження, пройшла шлях належної фахової підготовки для виконання такої складної, багатопланової роботи (Список літератури нараховує 327 позицій). Поставила чітку мету, яка відбиває її дослідницьку модель на тлі вже виконаних кандидатських досліджень Г. П. Лукаш, Л. О. Науменко, В. Б. Білоуса та перших розвідок-статей В. М. Русанівського, Л. П. Дідківської, Н. П. Плющ, Т. І. Гундорової, Н. Г. Сидяченко, Л. І. Шевченко, О. В. Болюх, О. А. Мороз, Н. В. Устенко та ін. (С. 18). Цій меті – репрезентувати концептосферу ідіолекту В. Винниченка в об'єктивованих лексико-фразеологічних та асоціативно-образних складниках – відповідають і реалізовані крок за кроком завдання дослідження, його структурування.

Зміст **першого** розділі «**Теоретичні засади дослідження ідіолекту письменника**» насичений узагальненнями стосовно ступеня опрацювання мови В. Винниченка, проблематики цих досліджень, обґрунтуванням лінгвістичної сутності понять «ідіостиль» – «ідіолект», «ідіосвіт», «мовна

особистість» – «індивідуально-авторська картина світу», в якому Людмила Іванівна спирається на наукові й лексикографічні джерела. Найзагальніше результати цієї копіткої роботи відбиває твердження: «Художній твір письменника є моделлю двох складників – ідіосвіту (концептосфери, системи явищ дійсності, осмислених, оцінених і відтворених інтелектом автора) й ідіолекту (системи мовних знаків, насамперед лексико-семантичного та фразеологічного рівнів, уживаних з узуальними чи okazіональними значеннями, що репрезентують зв'язки з мовою епохи й належать до вербалізаторів концептуальних сфер, розкривають особливості менталітету письменника, сформованого під впливом певних соціальних, культурно-історичних умов розвитку суспільства).

Ідіолект одночасно представляє внутрішній аспект психічної діяльності людини, її ментальність, специфіку свідомості, сукупність уявлень про світ усередині конкретної традиції і свідчить про внесок письменника в літературну мову, розмаїття експресивних засобів мови художньої літератури, способи, прийоми й шляхи вербалізації естетичної функції мови, аспекти її декодування в конкретному тексті» (С. 38).

Другий розділ дисертації **«Лексико-фразеологічні засоби вербалізації концептосфери ідіолекту В. Винниченка»** – це реалізація п'ятого та шостого завдань дослідження, спрямованих на аналіз виокремлених констант і домінант особистісної мовної картини світу письменника, на дослідження складу лексичних, фразеологічних одиниць та стилістичних ресурсів, що забезпечують механізми функціонально-семантичного структурування концептосфери мовотворчості автора.

Проаналізувавши численні праці українських і зарубіжних дослідників з концептології, Л.І. Коткова пристала до розуміння концепту як ментальної сутності, яку репрезентують мовні одиниці, елементи інформаційної структури свідомості, елементи, що оцінюються індивідуумом, переживаються і в яких накладаються, діалектично поєднуються і індивідуальний, і колективний мовнокультурний досвід.

Діапазон концептосфери ідіолекту В. Винниченка репрезентовано як систему ментально маркованих денотативних і детермінованих ментальністю народу почуттєвих сфер. До ключових (почасти їх кваліфіковано як ідеологеми) у досліджуваному об'єкті віднесено концепти *краса, сила, Дніпро, Україна, хата, людина, жінка, чоловік, природа, земля, степ, пам'ять, ностальгія, духовність, душа, кохання* та ін. Функціонально-семантичне навантаження деяких із них подано в психологічно-оцінних опозиційних парах *добро – зло, життя – смерть, свій – чужий, воля – неволя, красиве – огидне, чорне – біле* тощо. Як домінанту відповідного ідіолекту цілком справедливо кваліфіковано концептуальну опозицію *життя – смерть*.

Пов'язані з названими концептами переважно лексичні та спорадично фразеологічні одиниці мови згруповано та проаналізовано за моделлю структурування концептуального (асоціативно-образного) поля (дет. див. С. 65). Текст другого розділу відзначений максимальною увагою до семантичних (значеннєвих) планів. Таку скрупульозність та орієнтацію на вичерпність семантичного аналізу відбивають фрагменти, де виділено 18 семантичних мікропарадигм у концепта *сила*, 14 – у концепта *зло* тощо. Дослідниця ураховує, що концепти не є ізольованими, концептосфери щільно перетинаються. І це Людмила Іванівна зафіксувала на конкретному мовному матеріалі. Отож, складники концептуальних полів *краса* і *сила* взаємодіють з вербалізаторами концептосфери *людина* (С. 73), установлено асоціативні зв'язки дихотомії *добро – зло* з концептуальною сферою «природа» (С. 103), такі складні семантичні перехрещення, семантичні прирощення зафіксовано й щодо опозиційних емотивно-оцінних парадигм, зокрема тих, що містять вербалізатор *страх* (*страх – любов, страх – життя, страх – інстинкт життя, страх – фізичні страждання, страх – фізичні болі*) та ін. Безперечно, що така робота зі словом виявляє його широкі контексти. Отож функціоналізм, про який заявлено як про методологічний струмінь роботи, – це не гасло, а фіксація реального значеннєвого плану вибраних об'єктів.

Тому і бачить дисертантка реальну неспівмірність понять «слово у словнику» і «слово в тексті» (С. 81, 91-93, 116 та ін.). До вербалізаторів концептосфер «людина», «страх», «життя» віднесено і т. зв. паралінгвальні мовні одиниці, що забезпечують психологічне портретування персонажів. Йдеться про метафоричне та метонімічне уживання відповідних лексем.

Не залишено в цій частині роботи поза увагою елементи етнокультурологічної інформації, що несуть вербалізатори концептів (ідіолектеми *хата степ, воля, Україна, Дніпро*). Щоправда, їх можна було би кваліфікувати не як ідіоетнічні, а як протиставлені універсальним національно-культурні концепти (С. 63, далі С. 88-89), щодо яких дисертантка додає кваліфікацію «етномаркована номінація» (С. 84). За такого підходу варто було диференціювати не дві, а три групи концептів – універсальні, національно-культурні та ідіолектні.

Досліджуючи лексико-фразеологічну об'єктивацію концептів у художньому мовомисленні В. Винниченка, зокрема таких, як *життя* і *смерть*, краса, Л. І. Коткова не оминула і синтаксичні форми їх вербалізації – афористичні художні узагальнення: *Служіння красі, любов до краси – це... висока ціль життя* (ВТ, с. 457); *Бо життя – справжнє, реальне життя – є в красі, через красу і для краси. Поза красою нема нічого, то все – нереальне, несправжнє. Вічне – тільки краса* (ВТ, с. 468); *Життя ж немає. Нема душі його – краси* (ВТ, с. 776); *Жити треба, вміючи! – Не склавши руки на порожніх грудях [...] плисти за життям, а самому гребти [...] треба твердо й завжди пам'ятати, що ти живеш* (КС, с. 222) (с. 111). У такому разі варто було би наголосити на широкому розумінні фразеологізму. Адже такі висловлення увійшли у виокремлені концептуальні (асоціативно-образні за своєю природою) поля.

Третій розділ рецензованої дисертації – «Стилістичні характеристики системи експресивних засобів ідіолекту В. Винниченка» – спрямований на розв'язання сьомого завдання (виявити та проаналізувати домінантні експресивні маркери ідіолекту В. Винниченка як ключові

складники його мовомислення, репрезентанти самотутніх рис системи образних засобів автора). Отож, насамперед проаналізовано стилістичний потенціал епітетів-кольоративів. Увага до такого мовно-художнього засобу не випадкова, адже Винниченко – це не лише політик, поет у широкому розумінні цього слова, але й художник. Значить для нього увага до зорових образів зумовлена специфікою індивідуального світосприйняття. Словесні образи кольорового світу з погляду пейзажиста насичені емотивно-оцінними та експресивними функціями. Дослідниця встановила концептуальний зміст експресивів на позначення червоної кольорової гами, контрастів *світло – тінь*, не менш важливе і те, що Винниченко актуалізує знаковий для художньої мови періоду 20-30-х рр. ХХ ст. епітет *золотий* і похідні. Письменник часто протиставляє кольористичні семантичні плани, які створюють пейзажні картини, портретні характеристики, формують метафоричні, синекдохічні чи зіставні (порівняльні) структури, оксиморонні побудови та антитези.

Традиційно функції художніх означень пов'язують з участю у створенні зовнішнього та внутрішнього портретів персонажів. Як спостережливий дослідник, Людмила Іванівна вловила таку прикметну особливість талановитих майстрів слова, коли семантика епітетів багатопланова, тобто в прикметниках накладаються семи 'колір + емоційний стан', 'колір + форма' тощо (С. 138). Відзначено актуалізацію дистрибутивів *очі, губи, вуса, лице/обличчя* (С.140-142 та ін.), кожний з яких має, як правило, понад 10 семантичних комбінацій з відповідними зображальними прикметниками.

Самотутність ідіолектем-порівняльних конструкцій у мові творів В.Винниченка виявлено на основі аналізу суб'єктно-об'єктних зіставлень «людина – людина», «людина – тварина», «людина – природа», які забезпечують ще один спосіб асоціативно-образного зображення довкілля та його оцінки крізь призму антропоцентризму. Схвалюємо й те, що

дисертантка диференціює народні стійкі порівняння та індивідуально-авторські (останні переважають і перемагають етнокультурні стереотипи).

Добре в роботі п. Коткової проаналізовано і словесно-образні комплекси метафори і синекдохи. Це уможливило об'єктивність висновку про те, що метафоризаційні процеси змодельовані крізь призму індивідуального світосприйняття й світовідображення, породжені внутрішніми інтенціями, виявами нетипових паралелей та асоціативних зв'язків внутрішніх і зовнішніх ознак і рис людини (п. 3.4.). Як виявило дослідження, більша частка метафоричних моделей у мові В. Винниченка має ідіолектні ознаки, утім зафіксовано й загальнономовні сфразеологізовані конструкції (на зразок *огортати, оголювати душу; дно душі, в глибині душі; радість у душі*, С. 171; *думка крутиться, пробігла*, С. 172 і под.). Детальний аналіз звукових, зорових, психологічних метафор виявляє віддаленість мовомислення Винниченка від автоматизму, стереотипності, узуальності і збагачення мови, прозової насамперед, метафорами-експресивами, які надають його ідіостилю психологізму та інтелектуалізму.

Жоден письменник, мабуть, не може обійтися без такого мовного засобу, як синекдоха. В ідіолекті В. Винниченка, як встановила Людмила Іванівна, домінує іменникова синекдоха, уживана для номінації персонажів, об'єктивації найбільш значущих їхніх рис, ознак та репрезентації індивідуально-авторської художньої моделі світу.

Стійкі словесні комплекси в ідіолекті В. Винниченка належать до важливих констант індивідуально-авторського художньо-образного світобачення, вони відбивають ментальні стереотипи письменника, самотутні риси його мовотворчості, домінанти його світовідчуття, ідіосвіту. Простежено скерованість ідіолекту письменника не лише на «незвичне» вживання слова, а й індивідуально-авторський, творчий підхід до використання стійких словосполук. Така спрямованість зумовлює семантичні та структурні трансформації, зміни, оновлення компонентного складу ФО тощо. У цілому ж ФО – це носії культурних кодів: характеристичних,

поведінкових, духовних, моральних. У подібних дослідженнях, як правило, найбільшу увагу привертають фразеологізми з маркером – okazіonalіzm, контекстуальний відповідник загальномовного звороту. Зафіксувала такі в ідіолекті В. Винниченка і Людмила Іванівна. Деякі з них, щоправда, не можна кваліфікувати як індивідуально-авторські (наприклад, *не дав Бог жабі хвоста, у кишені бряжчить*, С. 206; *говорити як по нотах*, С. 207). А от варто визнати самотність таких, як *забралась у чужу солом, та шелестить; що правда, то не гріх*.

У складі стійких словесних комплексів розглянуто книжні перифрази, вторинні образно-оцінні номінації *бацила чуми, добродій людства, сіячок нової ери* (С. 206), виділені в текстах графічно – за допомогою лапок.

Висновки концентрують основні узагальнення, до яких дійшла дослідниця шляхом детального аналізу й систематизації лексико-фразеологічних одиниць мови прозових, драматичних творів та щоденникових записів Володимира Винниченка, які вперше в україністиці представлено як маніфестанти мовної картини світу письменника, як домінантні вербалізатори концептосфери, ідіосвіту письменника-політика, письменника-художника, письменника-мовної особистості. При цьому ураховано історичне та соціокультурне тло його мовної діяльності, його світоглядні та лінгвокультурологічні орієнтири. Відзначено і таку стилістичну рису ідіолекту В. Винниченка, як синтез книжного й розмовного, що підпорядковані певним концептуальним домінантам. Тому і наукова новизна, і теоретичне значення здобутку п. Коткової не викликає сумнівів, адже новий ракурс дослідження мовного феномена Винниченка мотивував уточнення лінгвостилістичної концепції «мова письменника» і виправдане застосування нового поняття «ідіолектема» (його, до речі, варто було винести як ключове слово).

Методологічною базою дисертаційної праці слугують засадничі положення сучасної лінгвостилістики, що спирається на інтегративні механізми аналізу мовостилів. Тому й практичне значення одержаних

результатів визначає можливість їхнього використання у викладанні вишівських курсів лексикології та фразеології, стилістики української мови, лінгвістичного аналізу художнього тексту, лінгвокультурології, а також спецкурсів з історії української літературної мови, інтегративної лінгвостилістики. Зібраний і систематизований фактичний матеріал може бути залучений до лексикографічної та фразеографічної практики, зокрема для створення словників мови письменників. Бажаємо авторці втілити в подальших дослідженнях підмічену еволюційність, історичну змінюваність стилістики текстів щодо вербалізації виділених концептосфер.

Відзначаємо високий рівень виконаної роботи, чіткість кваліфікацій, оцінок мовних явищ. Утім дозволимо висловити й деякі критичні міркування:

1. Опрацювання великого масиву теоретичних праць, що склали надійне підґрунтя для виконання дисертаційної роботи, часом вимагає узагальнення і систематизації за критеріями диференціації поняття, його сутнісними характеристиками. Це стосується зокрема фрагмента дисертації на СС. 23-28, де йдеться про концепцію індивідуальної мови письменника.

2. Для переконливості функціонально-семантичного аналізу вербальних домінант концептосфер, зокрема концептосфери *добро*, варто було би використати процедуру підтвердження семантичних зв'язків виділених асоціатів (*щастя, дружба, сміх* та ін., вони мають семи 'прагнення', 'взаємність', 'користь', 'згода', 'бажання', 'совість', 'свідомість') за словниковими тлумаченнями (див. СС. 99-100).

3. Зауважуємо деякі суперечності в аналізі вербалізаторів концептосфер. Наприклад, у фрагменті *«Всередині доктора замерло, ухнуло й тьохнуло, як батоном. І в той же мент він почув, як молодість буйно вскочила в його – червона, з малиновими устами, танцівнича, несамовита, безутримна. Вона махала червоно-малиновою хусткою, й од помахів її кров кидалась гарячими буйними хвилями (ВТ, с. 136)»* навряд чи домінантною є лише сема 'любов'. Тут наявне накладання концептосфер «любов» і «сила»

